

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

ԳԱՆՁԱՍԱՐ

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ. — Այս համբաւաւոր վանքը կը գտնուի հին Հայաստանի Արցախ նահանգին Սաշեն գաւառին մէջ, Գանձասար լեռան հարաւային ստորոտը, գեղեցկադիր սարահարթի մը վրայ: Իր առջեւէն կ'անցնի Սաշեն գետակը: Եկեղեցին կառուցուած է յանուն Յովհաննու Մկրտչի, որուն զուլը կը գտնուէր անդ. — Ինճ., Ստոր. Հին Հայաստանի, էջ 314: Զաւ. Ա., Ժանյ. Ա., էջ 182: Բարխ., Արցախ, էջ 177: Թովհ., Յ. Զեռ. Խ. Վ. ի, էջ 77: Բնաշ. էջ 462:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ. — Գանձասարի վանքը առաջին անգամ կը յիշուի Սիւնեաց պատմիչէն Ժ. դարու կիսուն: ԺԲ. դարու կիսուն հոս կը թաղուի Գրիգոր Իշխան, որդի վասակայ, վասնզի Գանձասարը իրենց նախնեաց տապանատունն էր (Հայպ. էջ 387): Հասանայ որդի վախտանգ Իշխան խաչքար մը կը կանգնէ 1202ին (Բարխ., Արցախ, էջ 179): Զաւալ Դաւալ Հասան Իշխան, որդի վախտանգայ, և քեռորդի Զաքարէ և Իւանէ Իշխանապետներուն, ինէկ կուտայ հոյակապ եկեղեցի մը, 1216-33, որուն նաւակատիքը երկու տարի յետոյ կը կատարուի մեծ փառաւորութեամբ: Միարաններուն ապրուստին համար ան վանքին կը նուիրէ քանի մը գիւղեր (Զաւ. Ա. 182-4: Կիր. էջ 146-7): Զաւալ Իշխան, որ նահատակութեամբ կը կնքէ իր կեանքը, կը թաղուի հոս 1251ին (Կիր. էջ 229-30: Վար. էջ 152-3): Զաւալ Դաւալ և իր կինը Մամբան ձեռնարկած էին նաև ընդարձակ և վայելչադարձ գաւիթի մը շինութեան, որ կ'աւարտի 1266ին (Զաւ. Ա. 182, 186: Բարխ. էջ 174-5):

Գանձասարի առաջնորդներէն ծանօթ են հետեւեալ եպիսկոպոսները, որոնք պաշտօնավարած են ԺԳ. դարէն մինչև ԺԶ. դարու կէսը: Այդ միջոցին Աղուանից կաթողիկոսական աթոռը փոխադրուած է Գանձասար, հետեւաբար այլևս չենք հանդիպիր ուրոյն առաջնորդներու անունին:

1. — Տէր Վարդան եպիսկոպոս, 1239. — Զաւ. Ա. 184: Շահխ. Բ. 372:

2. — Տէր Յովնանէս, որդի Իւանէի, 1271-1311. — Զաւ. Ա. 189, 190, 191: Շահ. Բ. 376: Բարխ. էջ 178:

3. — Տէր Կոստանդ, 1361. — Զանգակների գնած և բերած է, մեծ Իւանէի իշխանութեան ժամանակ. — Բարխ. էջ 177-8:

4. — Մասթէոս Վարդապետ, 1407. — Շահ. Բ. 374-5:

5. — Ագաթիա եպիսկոպոս, 1441. — Թ. Մեծ Յիշտ. էջ 52:

6. — Տէր եղիա, 1443-67. — Զաւ. Ա. 185, 187, 188: Շահ. Բ. 376:

7. — Տէր Ներսէս, 1467-1500. — Զաւ. Ա. 185, 187-8: Շահ. Բ. 374, 375:

8. — Ղուկաս Վարդապետ, + 1551, որուն գերեզմանաքարը տեսած է Մ. Արք. Սմբատեանց, Տաթև գիւղի եկեղեցւոյ մէջ. — Գեղարքունի, էջ 626:

1. Սարգիս Ղալաթցի Կաթողիկոս, 1546-+ 55, որդի Հատիր Մէլիքին, նուէրների կուտայ Գանձասարի ուխտին 1546ին. — Բարխ. էջ 177: Շահ. Բ. 344:

2. — Գրիգոր Կաթողիկոս, 1556-73. — Իր հաւատքը ուրացած է 1573-ին. — Շահ. Բ. 344: Սին, 1946, էջ 231:

3. — Դաւիթ Կրդ. Արքանորցի, 1573? — Սաշենցիք Գանձասարի եկեղեցիին զանգակատունը կախելով խեղդամահ կ'ընեն. — Շահ. Բ. 344:

4. — Յովնանէս Կաթողիկոս, 1574-+ 86. — Շահ. Բ. 345:

5. — Արիսակես Կրդ. Քոլասակցի, 1588-+ 1592. — Շահ. Բ. 345: Բարխ., Աղուանից երկիր, էջ 223:

6. — Մեփիսէք Կրդ. Արաւելցի, 1593. — Շահ. Բ. 345:

7. — Սիմեոն Կրդ. Քոլասակցի, 1596. — Շահ. Բ. 345:

8. — Յովնանէս Կաթողիկոս, 1610?-1633. — Շինած է Գանձակի եկեղեցին. — Շահ. Բ. 345: Հաւանաբար իր օրով է որ երեցած է խռովարար Մելիս Բաբան. — Զաք. Ա. էջ 47:

9. — Գրիգոր Կաթողիկոս, 1634-+ 1653. — Շահ. Բ. 345:

10. — Պետրոս Կրդ. Խանգեցի, 1653-+ 1675. — Աշակերտ Ղուկաս բարունապետի: Պետրոս կթղ. և իր աշակերտը պետի: Պետրոս կթղ. և իր աշակերտը պետի: Պետրոս կթղ. և իր աշակերտը պետի: Բարսեղ Արքեպոս. կը նորոգեն Սմբատի և Հերշերի վանքերը, 1661-4 թուականներուն: Իր օրով կը լուսաւորուի բոլոր

Աղուանից տունը. — Թօփ., ծ. 260. Խ.
Վ. Ի. էջ 100 և 101: Շահ. Բ. 345: Զաք.
Բ. էջ 68-69: Զեռ. Ս. Յ. Թ. 2273:

11. — Նրեմիա կող. Զալախանց, Գան-
ձասարցի, 1676-+1700. — Շահ. Բ. 346:
Բարխ. էջ 176: Սիրոն 1946 էջ 231: Արցախ
էջ 176: — Իր օրով հակաթու էր Սիմէոն
Զատաբերդցի (1675-1701), որուն հետ բա-
նակցութեան մտաւ Իսրայէլ Օրի, 1699ին:

12. — Նսալի Հասան Զալախանց, Գան-
ձասարցի (Քուլաթաղեցի). — 1702-+1728.
— Սա ժողով կը գումարէ Գանձասարի մէջ
և պաշտպան կը կանգնի Իսրայէլ Օրիի ծրա-
գրին. — Շահ. Բ. 346-7: Բարխ., Ար-
ցախ, էջ 176: Սիրոն 1946 էջ 231: Գրած է
Աղուանից երկրին համառօտ պատմութիւ-
նը: Իրեն ժամանակակից չըլանին վերաբեր-
մամբ զբաժը արժէքաւոր է, բայց դժբախ-
տաբար կիսատ ձեռք կը ներկայանայ ըստ
տպագրին: — Երուսաղէմ, 1868 էջ 58:

13. — Ներսէս Գանձակեցի, 1729-+
1763. — Շահ. Բ. 347: Սիրոն 1946 էջ 232:

14. Յովնանէս Գանձասարցի, Զալա-
խանց. — 1763-+1786. — Շահ. Բ. 348:
Բարխ. էջ 176: — Սա Իպրահիմ խանի
կատաղի վրէժխնդրութեան զոհ կ'ըլլայ և
անխնայ գանակոծման ենթարկուելով՝ չար-
չարանքի տակ հոգին կ'աւանդէ: Այդ տագ-
նապալից օրերուն Գանձասարի Վանքը կը
կողոպտուի և քիչ մը բան միայն կը յա-
ջողի ազատել իր եղբայրը Սարգիս Եպիս-
կոպոս. — Սիրոն, 1946 էջ 233:

Ըստ Բարխուդարեանցի օրինակած մէկ
արձանագրութեան, Յովնանէս Կաթողի-
կոսի միջոցաւ, 1790ին (ՌՄԼԹ), Աբով
Ուզբաշի և իր կենակիցը Հերիքնազ, և ի-
րենց որդիները Մելիք Բէգլար և Մելիք
Ապով, շինել տուած են Գանձասարի երկու
եկեղեցիներուն տանիքները և խախտած օր-
մերը (Արցախ, էջ 178): Նոյն արձանագրու-
թիւնը Զալախանց Սարգիս Վարդապետ կը
նշանակէ (ՌՃԶ) 1657 թուականով (Ճանպ.,
Ա. էջ 192): Այդ թուականին սակայն
Աղուանից կաթողիկոսն էր Պետրոս:

15. — Սարգիս Զալախանց, Գանձա-
սարցի, 1794-1815-+1828. — Մինչև
1815 կաթողիկոսական պատուով, իսկ ան-
կէ յետոյ Մետրապոլիտ տիտղոսով պաշ-
տօնավարած է. — Բարխ. էջ 176: Շահ.
Բ. 348: Սիրոն 1946 էջ 234:

Բաղսասար Մետրապոլիտ, Զալախանց,
1829-+54. — Եղբորդին էր նախորդին:
Ան նշանաւոր բարեկարգութիւններ կը կա-
տարէ, վանական կալուածները կ'ազատէ,
միաբանութիւնը կը շատցնէ, գլխից կը
բանայ, առաջնորդարան կը շինէ և հայա-
բնակութիւնը կ'աճեցնէ. — Սիրոն, 1946 էջ
234: Բարխ. էջ 176: — Իր օրով համառ-
շահած է Յովսէփ գիտնական Վարդապետ,
որ 1847ին վախճանած է և թաղուած Գան-
ձասար. — Բարխ. էջ 179:

Գանձասարի Վանքը շատ տխուր գոյ-
ներով նկարագրուած է ԺԹ. դարու վերջին
տասնամեակին. կալուածներուն մեծ մասը
յափշտակուած է, չէնքին քարերը հետզ-
հետէ կը թափին, տանիքի սալարկը խախ-
տած է և վրան խոտերով ծածկուած, պա-
րիսպը տեղ տեղ քանդուած է, ընտիր ձե-
ռագիրները գողցուած են, մնացեալները
խոնաւութեան մէջ անխնամ կը փտին. —
Բարխ. Արցախ էջ 180: Արարատ 1896 էջ 43:

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ. — Գանձասար, հա-
կառակ Արցախի նահանգին գլխաւոր վան-
քերէն մին, և մօտ երեք դար ալ, 1546-
1815, կաթողիկոսանիստ կեդրոն մը ըլլա-
լուն, չէ փայլած որպէս մշակութային
հաստատութիւն: Ան թէև ունէր ընդարձակ
կալուածներ և կրնար տնտեսապէս ապա-
հով կացութիւն մը վայելել, բայց քաղա-
քական և եկեղեցական տաղնապետներ յա-
ճախ յուզած են զայն և արգելք հանդի-
սացած մշակութային լայն կեանքի մը:
Այս պատճառաւ շատ սակաւ են անունները
գրիչներու և գրքերու զոր պիտի կրնանք
յիշել այստեղ:

Ա. — Աթանաս, 1576ին Գանձասարի
Վանքին մէջ օրինակած է Սալմոս մը. —
Կար. Թ. 1889:

Բ. — Գրիգոր Երէց, Գրիգ և Ծաղկող,
1657ին օրինակած և ծաղկած է Խորհրդա-
սեփ մը, Գանձասարի Պետրոս Կաթողիկո-
սին համար. — Զեռ. Ս. Յ. Թ. 2273:

Գ. — Յովհաննէս Երէց, 1659ին օրի-
նակած է մէկ Գերականուքիւն թովմայի,
և ին. — Կար. Թ. 2257:

Դ. — Դաւիթ Վրդ. Թիֆլիզեցի, 1760ին
օրինակած է մէկ Աղօթագիրք Բենիկ վար-
դապետի. — Կար. Թ. 19:

Ն. ԵՊՄ. ԾովԱԿԱՆ